

Muhammed, İKBAL (1877-1938)

Hindistanlı Müslüman Düşünür, Şair

Pencap eyaletinin Keşmir sınırı yakınındaki Siyalkut şehrinde dünyaya geldi. Doğum tarihi konusunda farklı bilgiler verilmekle birlikte kendisi doktora tezinde 2 Zilkade 1294'te (8 Kasım 1877) doğduğunu kaydetmiştir. Sufimeşrep bir zat olan babası Nur Muhammed ve annesi İmam Bibi onun dini şahsiyetinin gelişmesinde önemli ölçüde etkili olmuşlardır. İlk ve orta öğrenimini Siyalkut'ta gördü; 1895'te Lahor'da Hükümet Koleji'nde felsefe ve hukuk ağırlıklı dersler aldı. Yetişme çağında İkbal üzerinde iki şahsiyetin kalıcı tesirler bıraktığı bilinmektedir. Bunlardan ilki, çocukluktan itibaren ilminden ve irşadından yararlandığı Mevlana Mir Hasan, diğeri hocası Thomas Arnold'dur. Arnold, İkbal'in yeteneğini fark ederek Cambridge Üniversitesi'ne gitmesini sağlamıştır (1905). Cambridge'de dönemin meşhur Hegelci filozofu Mc Taggart ve psikolog James Ward ile tanışan İkbal özellikle Mc Taggart'ın yönetiminde felsefe çalışmaları yaptı. Bu arada şarkiyatçı Reynold Alleyne Nicholson ve Edward Granville Browne ile yakınlık kurdu. 1907'de Cambridge'deki öğrenimini tamamladıktan sonra Münih'e gitti ve orada Fritz Hommel'in yönetiminde tamamladığı *The Development of Metaphysics in Persia* adlı çalışmasıyla felsefe doktoru oldu. Ardından Lahor'a dönen İkbal, iki yıl kadar Şarkiyat ve Hükümet kolejlerinde İngilizce ve felsefe dersleri okuttu. Geçimini büyük ölçüde avukatlık yaparak sağlamakla birlikte 1934 yılına kadar sürdürdüğü bu işi hiçbir zaman asil ilgi alanı olarak görmedi.

İslam dünyasının içinde bulunduğu durum diğer Hintli müslüman aydınlar gibi İkbal'i de İslam milletlerinin bir rönesans gerçekleştirmesi gerektiği fikrine yöneltti. 1922'de İngiliz yönetimi tarafından kendisine "sir" unvanı verilmişse de bu unvanı kullanmadı. 1926-1929 yılları arasında Pencap Yasama Konseyi üyeliğinde bulundu. 1928 -1929'da Madras, Haydarabad ve Aligarh üniversitelerinde İslam düşüncesinin yeniden kurulması üzerine konferanslar verdi. 1930'da Allahabad'da gerçekleştirilen Hindistan Müslümanları Birliği'nin yıllık toplantısına başkanlık etti. Bağımsız Pakistan Devleti'nin kuruluşu yönünde ilk ciddi adım, İkbal'in bu toplantının açılış konuşmasında ortaya koyduğu düşüncelerle atıldı. 1931 yılında yapılan II. Milletlerarası İslam Konferansı'nda Dünya İslam Kongresi'nin başkan yardımcılığına getirildi. Hindistan halkına sınırlı yönetim hürriyeti verilmesi konusunu görüşmek üzere 1931'de Londra'da düzenlenen II. Yuvarlak Masa Konferansı'na İkbal de katıldı ve orada Muhammed Ali Cinnah ile yakın temas içinde bulundu. Dönüşte İtalya ve Mısır'a uğradıktan sonra Filistin'de düzenlenen Dünya İslam Konseyi toplantısına iştirak etti. 1932 yılında yine Londra'da gerçekleştirilen III. Yuvarlak Masa Konferansı'na katıldı ve toplantının ardından Paris'e giderek Henri Bergson ve Louis Massignon ile görüştü. Buradan İspanya'ya geçen İkbal'in Kurtuba Ulucamii'ni ziyaret etmesi ve güçlkle izin alarak camide namaz kılması onun unutamadığı bir hatırası oldu. Bununla ilgili olarak "Mescid-i Kurtuba" başlıklı şiirini yazdı. İspanya'dan İtalya'ya geçerek Mussolini ile görüştü ve ondan Kuzey Afrika Müslümanlarına iyi davranmalarını istedi. 1933'te Afganistan Kralı Nadir Şah'ın daveti üzerine Süleyman Nedvi ile birlikte Kabil'e giderek Afganistan'ın idari sisteminin yeniden düzenlenmesi üzerine temaslarda bulundu. İkbal 1934'te gırtlak kanserine yakalandı ve sesini kaybetti, daha sonra gözleri de iyice zayıfladı. Maddi problemler yaşamaya başladı. Buna rağmen gerek halkının gerekse İslam aleminin meseleleri ve geleceğiyle ilgisini devam ettirdi. 21 Nisan 1938'de vefat etti ve Lahor'daki Mescid-i Şahi'nin minaresi dibine defnedildi. Üç evlilik yapan Muhammed İkbal'in ikinci evliliğinden olan oğlu Cavid İkbal babasının eserlerini ve düşüncelerini tanıtmaya yönünde önemli çalışmalar yapmıştır. Muhammed İkbal, son dönem İslam düşünürleri arasında hakkında en çok inceleme, araştırma ve yayın yapılanların başında gelir. Karaçi'de bir İkbal Akademisi kurulmuş olup bu akademi 1960'tan itibaren İkbal Review adlı bir dergi çıkarmaktadır. Ayrıca başta Pakistan olmak üzere çeşitli ülkelerde değişik vesilelerle özellikle de İkbal'in ölüm yıldönümü münasebetiyle ilmi toplantılar düzenlenmektedir.

Halen torunları Munib İqbal ve Walid İqbal tarafından bu çalışmalar büyük bir özenle sürdürülmektedir.

Edebi Yönü: İqbal genç yaşta bir şair olarak ülkesinde adını duyurmayı başardı. "Himalaya", "Öksüzün Feryadı", "Kandil ve Kelebek". "Terane-i Hindi" gibi manzumelerin de içinde bulunduğu çoğu gazel tarzındaki lirik şiirlerinin temel konusu tabiatı, insanı ve tarihiyle Hindistan'dır. Bundan dolayı, vatansever bir ruh taşıyan şiirler müslümanlar kadar diğer Hintliler arasında da büyük ilgi görmüştür. İqbal'in Avrupa'dan ülkesine dönmesinin ardından yazdığı eserlerde giderek artan bir yoğunlukta dini ve felsefi konulara girdiği görülür. 1911'de kaleme aldığı "Şikve" ve 1912'de yazdığı "Cevab- ı Şikve" başlıklı Urduca şiirlerinden sonra şöhretinin doruğuna 1913'te yayımladığı Esrar-ı Hôdi adlı uzun mersiyesiyle ulaşmış bunu Rumuz-i bi-Hôdi takip etmiştir. Mevlana Celaleddin-i Rumi hayranlığının sonucu olarak Meşnevi-i Ma'nevi tarzında Farsça kaleme aldığı her iki eserde de felsefi konuları işlemesine rağmen duygu yoğunluğunu korumayı başarmıştır. İqbal'in Farsça'ya yönelmesi, hem kendisine daha çok okuyucuya hitap etme imkanı veriyor hem de onu köklü bir gelenekle bütünleştiriyordu. İqbal'in. Goethe'nin divanına (West-östlicher Divan) bir mukabele sayılan Peyam-ı Meşrik adlı manzumesinde yeniden lirizme döndüğü görülür. 1927'de yazdığı Cavidname ise onun şaheseri sayılır; Farsça olan eser bir tür manzum dramdır. İqbal şiirde açık seçikliği şart olmadığını, hatta şiirdeki muğlak unsurların duygu dünyasını etkilemede yararlı olabileceğini söyler. Fakat onun sanat anlayışını "fonksiyonalizm" şeklinde nitelenebilir. Sanat insana ve topluma hayat vermeli, benliği güçlendirmeli, Musanın elindeki asa gibi batılı yok edip gerçeği ortaya çıkarmalıdır (The Rod of Moses, s. 60, 73). Onun şiirinin bir tek temel hedefi vardır: Müslümanlara gerek fert gerekse ümmet olarak kendi kişiliklerini geliştirip güçlerini yeniden kazanmalarını öğretmek.

Bilim, Felsefe ve Din Anlayış: İqbal bilim, felsefe ve dini birbiriyle yakın ilişki içinde görmüştür. Bilimin vardığı sonuçlar herkese açık ve doğrulanabilir niteliktedir. Bilim sayesinde kısmen olayları önceden kestirmek ve kontrol etmek mümkündür. Bilimin sürekli gelişmesiyle insanların görüşlerinde değişimler olmakta, bu sayede felsefi ve dini düşüncede daimi bir yeniden kuruluş süreci yaşanmaktadır. Özgür bir araştırma faaliyeti olan felsefe her türlü otoriteye şüpheyle bakar; fonksiyonu ise insan düşüncesinin eleştiri süzgecinden geçirilmeden kabul ettiği hükümlerin, faraziyelerin temeline inerek onların oluşmasını sağlayan sebepleri ortaya çıkarmaktadır. İqbal'e göre din de felsefenin araştırma alanına girmekle birlikte felsefe din hakkında hüküm verirken onun merkezi yerini kabullenmek ve düşünceye dayalı terkip sürecindeki fonksiyonunu görmek zorundadır. Akli ve fikri bakış tarzına sınımsız sarılan felsefe, tecrübenin bütün zenginliğini bir sistem içine oturtmaya çalışırken kavram dünyasının ötesine geçmek istemediği için gerçeğe uzaktan bakar. Din ise gerçeği adeta içimizde eritecek hale getirme gücü kazandırır. Son tahlilde felsefe bir teori, din ise bir hayattır. Bilim ve felsefeden farklı olarak din gerçeğin tamamını anlamak yorumlamak ister. Bunda başarılı olabilmek için de beşeri tecrübenin bütün verilerini birleştirme ve kaynaştırma görevini üstlenmiştir. Bilim gerçeğin müşahade edilebilir yanını, din ise bu müşahadelerden de yararlanarak gerçeğin özünü yakalamaya çalışır. Dinin yorumladığı tecrübe alanı (dini tecrübe) bilimin hiçbir alanına yahut verisine indirgenemez. İqbal'e göre din hem duygu hem doktrin hem de faaliyettir.

Yeniden Kuruluş: Dinamik ve organik bir felsefe anlayışına sahip olan İqbal bunun bir gereği olarak İslam ülkelerinde fert, toplum, teorik düşünce gibi alanlarda bir yeniden kuruluş faaliyetine girişinin zorunlu olduğunu düşünür. Çünkü İslam'da dini düşünce özellikle son beş asırda hareketliliğini yitirmiştir. Zamanı mı da gözlenen büyük gelişmeler karşısında İslam da dini düşüncenin yeniden kurulması ertelenemez bir görev haline gelmiştir. Bu görevi yerine getirmenin iki önemli safhası vardır: Geleneksel yapının tahlil ve tenkidi, tefekkürün gelişmeler ışığında yeniden inşası (The Reconstruction). Bu çerçevede İslami geleneği eleştiri süzgecinden geçiren İqbal, klasik kelimeler

felsefenin Kuran'ın ruhuna uymayan yönlerine temas eder. Bu yolla vahyin tecrübi ve rasyonel yönünü yeniden ön plana çıkarmaya çalışır. Ardından aynı tenkitçi bakışları tasvufa çevirerek onun modern düşünce ve tecrübelerden yararlanmak suretiyle yeni olan hiçbir şey ortaya çıkaramadığını, hala günü geçmiş yöntemlerini devam ettirdiğini belirtir. İslam hukuku ve ana ilkelerini de aynı yaklaşımla gözden geçiren düşünür Kur'an ve Sünnet'i yeni gelişmeler ve ihtiyaçların ışığında yeni baştan anlamaya yorumlamaya çalışarak içtihat faaliyetine yeniden koyulmadıkça gerek İslami düşünceye gerekse dini hayata bir hareketlilik getirilemeyeceğini savunur.

Türkiye ve Türkler'le İlgisi: Türk milletinin yakın tarihteki sıkıntılarıyla ilgilenen İkbâl, bu ilgisini daha 1911'de Trablusgarp Savaşı şehitleri için yazdığı şiiriyle terennüm etmiştir. Burada İkbâl, huzuruna çıktığı Hz. Peygamber'in kendisine hediye olarak ne getirdiğini sorması üzerine cennette bile bulunmayan bir hediye getirdiğini söyleyerek içinde Türk şehitlerinin kanının bulunduğu şişeyi Resulullah'a sunar. İkbâl, sömürgecilik döneminde bağımsızlığını koruyabilen tek müslüman millet olarak övdüğü Türkler'i aynı zamanda "İslam Rönesans'ını" gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olarak da görmektedir. Türkler'in gerek İslam tarihindeki rolleri gerekse Trablusgarp Balkan. 1. Dünya savaşları ve Milli Mücadele'deki kahramanlıkları İkbâl'in hayran olduğu ve gelecek için ümit beslediği özelliklerdir. Saltanatın kaldırılıp hilafetin ilga edilmesi de İkbâl tarafından alkışlanmış ve cesur bir içtihat olarak İslam dairesinde değerlendirilmiştir. Ona göre müslüman milletler içinde sadece Türkler dogmatizm uyuşukluğundan kurtulabilmiş ve entelektüel hürriyet bilinciyle kendilerini yenilemek yolunda mesafe almışlardır. Ancak İkbâl, sonraki yıllarda ortaya çıkan gelişmeleri ve Batılılaşma hareketlerini bir geçiş dönemi zarureti gibi görmek istemişse de böyle olmadığı neticesine varınca bunları Cavidname'de açık şekilde eleştirmiş ve üzüntüsünü dile getirmiştir. İkbâl'e göre taklitçi bir anlayış içinde Batı'ya yönelmek kendinden uzaklaşmaktır. Fakat İkbâl bütün bu ifadelerine rağmen Türkler'le ilgili olarak nihai noktada bir kararsızlık içindedir. Bir taraftan laikleşme ve Batılılaşma'yı eleştirirken diğer taraftan bu sürecin gerçek İslam'a yönelişle noktalanacağı ümidini taşımaktadır. Nitekim Nehru'nun, Türkler'in din bağından kurtularak ilerleme yoluna girdikleri şeklindeki bir ifadesine tepki olarak "Türkler'in dinlerinden vazgeçemediklerini, aksine daha gerçek bir İslam'a yöneldiklerini" söylemektedir.

MEHMET S. AYDIN

(TDV İslam Ansiklopedisi Muhammed İkbâl maddesi özeti)